

Валерій ЛАСТОВСЬКИЙ (Київ)

**ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УАПЦ–УПЦ:
НОВА ІНФОРМАЦІЯ – НОВІ ПОГЛЯДИ**

*Преловська І. Джерела з історії Української Автокефальної
Православної Церкви (1921–1930) – Української Православної
Церкви (1930–1939). – К., 2013. – 696 с.*

Православна Церква протягом усього періоду своєї діяльності на території України пройшла через кілька непростих етапів взаємовідносин з державою. Але найбільш чітко історію Церкви можуть представити лише первинні джерела історичної інформації. Однак на сьогодні публікацій подібного плану досить мало. Монографія ж відомого фахівця з історії Православ'я в Україні у 1920-х – 1930-х рр. Ірини Преловської вперше представляє для фахівців та усіх зацікавлених інформативний аналіз джерел історії УАПЦ–УПЦ цього періоду. До сьогодні подібного дослідження створено ще не було.

Структурно монографія складається із вступу, 7 розділів, висновків, списку джерел і літератури, іменного покажчика та ілюстрацій.

Автор монографії вже з перших рядків звернула увагу на особливості історії Православної Церкви на території України у ХХ ст., ув'язавши їх із процесами політичної та етнічної самоідентифікації, революційних та державотворчих потрясінь, воєнних лихоліть. Окрім інших завдань, автор головною метою у своїй книзі ставить “розширити наші уявлення про хід подій 1920-х–1930-х рр.” (с. 21). Але можливо це здійснити лише на основі виявлення та аналізу відповідних джерел. На глибоке ж переконання дослідника – інформаційні ресурси цих джерел значні і ще далекі до вичерпаності.

У *першому розділі* монографії розглядаються стан вивчення поставленої проблеми, формування, склад і структура джерел та методологічні засади дослідження. При розгляді історіографії зазначеної теми автор виділила радянську (І. Сухоплюєв, Д. Ігнатюк та ін.) та закордонну українську історіографію 1920-х – 1930-х рр. (Д. Дорошенко, О. Лотоцький, А. Річинський, І. Борщак), церковну історіографію в УСРР, історіографію УАПЦ в період Другої світової війни, закордонну наукову (Н. Полонська-Василенко, А. Жуковський, В. Завітневич та ін.) та конфесійну історіографію 1945–1991 рр. (І. Власовський, І. Вовчук, В. Свистун, І. Огієнко та ін.), російську і радянську післявоєнну історіографію 1945–1991 рр. (М. Ільницький, Б. Чумак та ін.), сучасну українську наукову (Л. Пилявець, А. Зінченко, В. Пашенко, Б. Андрусишин та ін.) та конфесійну (Філарет (Денисенко), Демид (Бурко) та ін.), сучасну російську наукову та конфесійну (А. Марчуков, В. Ципін,

Феодосій (Процюк) та ін.) історіографію. Кожний з цих напрямів автор відповідно характеризує. Наприклад, з приводу української закордонної історіографії: "...видання розподіляються за напрямами в залежності від двох факторів: 1) національно-патріотичної налаштованості, отже, і співчуття загиблим борцям за волю України і Української Церкви та 2) питання канонічності УАПЦ з точки зору канонів Православної Церкви, яке визначає ставлення до репресованих діячів УАПЦ в широкому спектрі понять – від «мучеників за віру Христову» до «еретиків» і «розкольників», справедливо покараних владою за руйнування Православної Церкви в Україні та за «гріх автокефалії»" (с. 27).

При розгляді формування, складу і структури джерел автор справедливо відзначила, що "досі не існує окремого джерелознавчого дослідження писемних джерел з історії УАПЦ від початку церковно-визвольного руху і до її планомірного знищення карними органами влади УРСР" (с. 92), що й зумовлює необхідність здійснення відповідних досліджень. Не можна не погодитися, що введення в обіг нових документів дозволяє ввести в обіг нові історичні факти. Саме це дає змогу дослідниці стверджувати, що припинення діяльності УАПЦ–УПЦ слід відносити до пізнішого, ніж прийнято вважати, часу – "внаслідок розгортання політичних репресій впродовж 1937–1939 рр., коли було фізично винищено основний склад діячів УПЦ" (с. 95). Виявлені та відомі документальні джерела автор (відштовхуючись від класифікації В. Ульяновського) запропонувала поділити на кілька груп: актові документи, соборні діяння, юридичні пам'ятки, епістолярні документи, мемуари, спеціальні джерела богословського характеру, речові, музичні, матеріали преси, архівні джерела, опубліковані джерела УАПЦ та російські конфесійні видання.

Другий розділ присвячений розгляду основних програмних та протокольних документів Соборів УАПЦ, їхніх ухвал та постанов. Читачу представлено тут аналіз матеріалів 1921, 1927 та 1930 рр. – Першого, Другого, "Надзвичайного" та "Екстреного" Соборів. Тут важливо відмітити думку дослідниці, що "документальний масив, утворений внаслідок соборної діяльності цієї Церкви (соборні діяння, ухвали, постанови, реєстри учасників), штучно був вилучений з дослідницького поля. Документальні матеріали опинилися в спецховищах державних архівів, частково долучені до судово-слідчих документів під час репресій і вилучені з обігу. Навіть ті брошури агітаційно-пропагандистського характеру, які були надруковані в 1930-х рр. і містили витяги з документів УАПЦ, згодом також були вилучені з бібліотек" (с. 245).

Третій розділ містить у собі аналіз матеріалів діяльності Всеукраїнської православної церковної ради. До них автор віднесла програмні документи автокефального руху та УАПЦ, церковні статuti, матеріали зборів ВПЦР, діловодство, документи щодо організації духовної освіти та нариси історії парафій УАПЦ 1921–1926 рр. У цьому розділі вказується на історію появи цих документів, роль у цьому окремих особистостей, нинішнє місцезнаходження, аналізується їхній зміст. Дослідниця наводить на основі виявлених документів досить красномовний епізод у процесі взаємовідносин віруючих та влади: "Після інституалізації на Першому Всеукраїнському

Соборі УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. органи радянської влади не реєстрували статут новоствореної Церкви під тим приводом, що організації з назвою, яка містить слово «Церква», зареєструвати неможливо. Таким чином, у 1919 р. було зареєстровано «Всеукраїнську Спільку православних парафій» і такий стан залишався після Собору УАПЦ 1921 р.» (с. 252). В іншому випадку автор представляє одну з несподіваних сторін процесу утворення парафій, на яку до сьогодні практично ніхто з істориків не звертав уваги: «Ознайомлення з парафіяльними «літописами» автокефального руху показало характерну особливість, що не лише свідомі українці, але й значна частина (іноді переважна), як правило, після слухання зразкового українського богослужіння підтримували ідею приєднання своєї парафії разом з сільським храмом до УАПЦ» (с. 310).

Головною метою *четвертого розділу* став розгляд богословських та полемічних джерел УАПЦ. Оцінюючи їхнє значення з різних позицій, було наголошено, що їх «головний акцент у тематиці було зроблено на тому, щоб УАПЦ повністю відповідала народному уявленню про національну Православну Церкву» (с. 313). Ознакою часу став ще й вплив на лексику церковних промов революційної риторики, поява в них нових термінів суспільно-політичного характеру.

У *п'ятому розділі* детально розглянуто джерела особового походження, до яких автор монографії віднесла особові справи діячів УАПЦ, спогади, епістолярій, некрологи та зображальні джерела. Ця група документів представляє собою чи не найцікавішу з огляду на роль, життя і діяльність, долю особистості (в контексті даної теми – представників українського духовенства) в подіях 1920-х – 1930-х рр. Окрім того, вона дає ще й можливість розглянути ідеологію та політику влади у стосунках із цією особистістю і стосовно прав людини взагалі. Наприклад, «у персональних картках з'явився пункт, зумовлений політикою радянської держави щодо Церкви в цей період: кожен священнослужитель мав зазначити, в якому місцевому адмінвідділі він був узятий на облік, та вказати чергу реєстрової картки» (с. 370). Разом з тим, дослідниця відзначає певні труднощі у дослідженні питань, пов'язаних з особистостями, через незначну кількість джерел особового походження, які збереглися до сьогодні.

Церковним періодичним виданням як джерелам історичної інформації присвячено *шостий розділ*. Серед видань, які піддаються автором аналізу, читач зустрине «Вісті Всеукраїнської православної ради», «Церква і Життя», «Бюлетень Благовісництва й Краєвої Ради УАПЦ в Західній Німеччині», «Церква й Життя» як видання Українського Православного Братства ім. Митрополита Василя Липківського у США. При цьому дослідниця справедливо наголошує на особливості всіх цих видань, що проявляється у продовженні церковно-видавничої справи УАПЦ.

Останній *сьомий розділ* монографії охоплює джерела нецерковного походження. Сюди І. Преловська відносить документи радянських органів влади, таємні інструкції та зведення Секретного відділу ДПУ УСРР, документи процесу «СВУ» та порушених кримінальних справ проти діячів УАПЦ–УПЦ, судово-слідчі документи періоду «великого терору», реабілітаційні документи, матеріали періодичних та агітаційно-пропагандистських

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

видань. Зрозуміло, що ця група джерел має чи не найбільші кількісні показники і є найскладнішою за своїми характеристиками. Причому формування цієї групи автор розпочала від самого початку процесу становлення УАПЦ – від часів Директорії УНР. Щодо радянських документальних джерел, то автор відзначила дуже важливу особливість з точки зору церковно-державних взаємовідносин: "...радянських актових і юридичних джерел, які б регулювали правовий стан УАПЦ в УСРР, на відміну від таємних документів ДПУ щодо розробки операцій конкретно проти цієї Церкви, майже немає" (с. 481). Документи, що розкривають більш детальний характер участі каральних органів у реалізації державної політики щодо Церкви, дають можливість зрозуміти методичку цієї діяльності на різних рівнях влади. Автор, проаналізувавши їх, дійшла висновку, що "всі донесення про діяльність активістів УАПЦ, а згодом і архівно-кримінальні справи на них побудовано так, що завжди йдеться про «контрреволюційні діяння» або «антирадянську пропаганду і агітацію» з урахуванням походження, дореволюційної діяльності і особливо участі у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр., зокрема бойових діячів армії Директорії УНР або «націоналістичних бандформувань». Таким чином не допускалося юридичного порушення ані декрету, ані Конституції, де була відповідна стаття, оскільки діячів УАПЦ засуджували і ув'язнювали виключно за «викриття» антирадянську діяльність" (с. 486).

Насамкінець варто ще відзначити думку дослідниці про символічність проведення організаційних заходів зі створення УАПЦ–УПЦ у стінах Софії Київської (с. 92). Здійснивши це спостереження, автор визначила певні національно-духовні моменти зв'язку поколінь та епох.

Таким чином, вчений світ України вперше отримав узагальнююче джерелознавче дослідження із історії УАПЦ–УПЦ, яке дасть поштовх для багатьох дослідників переоцінити свої підходи до висвітлення окремих питань, а можливо, і в цілому історії українського церковного руху 1920-х – 1930-х рр.